

РЕЦЕНЗИИ

МАГИЯТА НА СБОРНИК „ТРАКИЯ“

Сборник „Тракия“ (2021-2022), том XI, издание на Тракийския научен институт-филиал Хасково

Д-р Елена Алекова

Излизането на том XI на сборник „Тракия“, издание на Тракийския научен институт-филиал Хасково, се забави и вместо през 2022-а се появи едва през 2023 година. Надявам се забавянето да е причинено от пост-„пандемически“ социално-психологически трусове, нежели да е следствие на други фактори и причини. Защото градът само би загубил, ако сборникът преустанови съществуването си. Първо, защото градът ще се лиши от представително издание, което има своята научно-историческа тежест и в регионален, и в национален мащаб. Второ, защото ще изчезне един от писмените паметници, носители на неговата история - минала и настояща. Трето, именити творци в различни области на науката и изкуството от Хасково, региона и страната биха останали без впечатляваща по своя вътрешен обем и тематичен обхват трибуна. Колко са периодичните издания от такъв характер у нас? Поне аз не си спомням друго такова. Чест е за всяка община да подкрепя подобен род книжнина. Чест е за Община Хасково, че подкрепя всячески сборник „Тракия“.

Следя изданието през годините - от 2001-а, когато започна да излиза, до днес - и не мога да не отбележа първенстващата роля на Димитър Шалапатов като негов инициатор, неизменен участник, съставител и отговорен редактор. Но и много повече от това. Шалапатов е приел издаването на сборника като свой дълг, като своя мисия и кауза. Малко са хората ентузиастични, специалисти разбирачи (назовават

ги и „експерти“), реализатори на своите идеи и мечти като Димитър Шалапатов. Не би било далече от истината, ако се каже, че той е моторът, двигателят, сърцето на сборник „Тракия“. Без него той едва ли би съществувал и ако би, то не би бил в този вид като съдържание и структура. Толкова интересен. Толкова одухотворен. А това е така, защото самият Шалапатов е човек история, като не просто живее историята на своя род, роден край и родина (до степен, че я някак оживява!), но и е „строител“ на съвременна Хасково, по-конкретно на културната история на Хасково - в смисъл на Симеон-Радевите „Строителите на съвременна България“. Някой би казал, че преувеличавам. Но това, уважаеми хасковци, се случва пред очите ви! Защото вие сте хората, които първи и ревностно четат сборник „Тракия“, и няма как да не го виждате. Ако не го виждате, помислете защо е така. И уверявам ви, отговорът не би бил във ваша полза. Ето как Димитър Шалапатов оживява историята и я гради за по-нататък.

Преди няколко години литературният критик и историк Йордан Нанчев издири пътепис на Александър Паскалев „От Хасково до Арда“, писан през далечната 1900-а за поход на хасковски природолюбители, но залежал в папките на бележития издател. Какво бихте направили вие, научавайки за него? Нищо. А Димитър Шалапатов... Доловил дремещата в тази история енергия, той публикува пътеписа в сборник „Тракия“, том X, а после организира *VELO-* и *АВТО*поход по маршрута на някогашните туристи от Хасково. На това регионално събитие обаче той придаде много по-голям мащаб, като покани да се присъединят към автопохода и служители на Националния литературен музей во главе с директора Атанас Капралов. Нещо повече. Воден от мисълта за миналото, но и за бъдещето, Шалапатов бе поканил предимно писатели и журналисти, историци и краеведи, като имаше дори художник - все с надеждата тази история да провокира нечие въображение, да побутне нечия ръка я към перото, я към четката, за да се увековечи и новото пътешествие във времето нататък...

Надеждата му се въплъти. В том XI на сборник „Тракия“ четем два пътеписа „От Хасково до Арда“ (120 години по-късно). Дали в следващия том ще се появят още, не мога да гадая. Нека не забравяме, че самият Димитър Шалапатов е чудесен пътеписец, историк и краевед - помним изключително прецизната му книга „Български християнски селища в Западна (Беломорска) Тракия“ (2011-а) и великолепната му фотографска изложба „Български християнски храмове в Западна (Беломорска) Тракия“ през 2018 година, която бе дори подредена в Народното събрание. И сега си представете как след 120 години някой любопитко или ревностен изследовател на старината с треперещи от възмущение ръце разтваря „Тракия“, чете тези пътеписи и се възпламенява като нашия приятел... Така се предава памет - от ръце в ръце, от сърце в сърце - от минало в настояще и от настояще в бъдеще.

Подчертавам тези неща, защото отдалече по-ясно се виждат цялото и цялостното, отколкото отблизо. Отблизо ни пречи дори пращинката в окото, какво да кажем за гредите, през които рядко нещо съзираме. Пък и „загубени“ в прехода от едно време в друго, от едни избори в други, от едно настроение или мнение в друго, може и да не забележим. А трябва. Че по-добре една добра дума навреме, нежели сто, но късно.

* * *

Сборник „Тракия“, том XI, е посветен на 205 години от рождението на Екзарх Антим I, 200 години от рождението на Георги Стойков Раковски и 130 години от рождението на Константин Петканов. Издаден е в памет на тракийски българи - поета Петър Василев, Димитър Стамболов, Димитър Ангелов, Керана Беделева, както и на македонските българи Яков Змейкович и Трайко Божков.

Не мога да не отбележа още в началото, че един от именитите сътрудници на сборник „Тракия“, впрочем, добре познат на хасковската културна общественост - проф. дин Светлозар Елдъров, навърши през 2021-а 65 години и се закръглиха 40 лета от началото на научната му дейност. Двете събития са

отбелязани в сборника подобаващо. От една страна, с репортаж и поздравления от редколегията - „Заслужено признание: юбилейно честване на професор дин Светлозар Елдъров“, и с „Един мускетар в българската историческа наука“ - думи на почит и възхвала на проф. д-р Димитър Минчев; от друга страна, с интервю на Райна Константинова с професора - „Родовите корени“, както и с любопитен текст на самия юбиляр „Хърватите и съдбата на българите в Одринска Тракия 1912-1913 г.“. Всеки, който познава проф. дин Светлозар Елдъров, ще се съгласи, че той си остава задълбочен анализатор и коментатор с лична ангажираност по националните въпроси, всеотдаен защитник на историческата правда и справедливи каузи, добросъвестен труженик на научната нива с приносни изследвания в изучаването на освободителните борби на македонските и тракийските българи, войните за национално освобождение и обединение, миналото на българските униати и други. И, разбира се, напомня и до днес смелчагата д'Артанян, приятеля на мускетарите.

* * *

Уводен за сборник „Тракия“ е пътеписът „От Хасково до Арда“ на д-р Елена Алекова. Следват материали, групирани в четири раздела: „Статии и студии“, „Спомени за Тракия и Македония...“, „Пътеписи“ и „Рецензии“.

Би било нескромно да пиша за собствения си текст „От Хасково до Арда“. И няма да го направя. Но все пак ще кажа няколко думи покрай него. Още щом Димитър Шалапатов ме покани на автопохода, знаех, че ще напиша пътепис, доколкото ми е ясно, че всичко, което нашият приятел организира, носи такъв мощен заряд, че не може да не разбълбука въображението. А на всичко отгоре имаше предизвикателство, хвърлена ръкавица - поход по „указанията“ на пътепис отпреди 120 години!

Очаквах всичко друго, но не и това, което се случи. Кой е предполагал, че това пътуване, осъществено в наше време, ще се пренесе в миналото - при това не само преди 120 години, но и по-нататък, до правремената на човечеството, знаци от

които по тези места просветват тук и там и до днес! Сякаш бях попаднала в машина на времето и тя ме носеше накъдето си поиска... Не бях и допускала още, че в историята на този край се вплитат-преплитат безчет предания и легенди, че се наслаждат безброй бележки и наблюдения на различни хора от различни краища на света, прекосявали го в различно време - на османеца Евлия Челеби от XVII век например или на французина граф Фериер дьо Совбьоф от XVIII век и англичанина Рийд Уолш от XIX век, а по-късно и на Александър Паскалев от началото на XX век и Николай Хайтов от втората му половина...

Не бях си и представяла, че ще ме преследват собствени и чужди сънища, предположения, догадки... Изумително е как около нас, по всяко кътче на земята, гъмжи от история, от живот и от смърт, а ние най-често не си даваме сметка за това, освен ако не ни нещо сепне или провокира изневиделица... Все още не мога да повярвам, че въобще се е случило това наше пътуване... Затова още веднъж благодаря на Александър Паскалев - за оставените от него пътни бележки, на Йордан Нанчев - за детето ги изнамери и предложи за печат, на Димитър Шалапатов - за детето ги публикува и преобразува във вело- и автопоход, и на всички съпътници в приключението.

* * *

205-годишнината от рождението на Атанас Михайлов Чалъков, избран за първи екзарх на Българската екзархия на 28 февруари 1872 г. под името Антим I, е отбелязана с пространната студия на Стоян Райчевски - „Екзарх Антим в родния Лозенград“, от която добиваме ярка представа за славната история на родното му място, за забележителната му майка Баба Гена, за детството му, за по-късното му там учителстване и за последното му гостуване в родния град през 1878 година, непосредствено след Освобождението ни от турско робство.

Студията на проф. д-р Пламен Павлов „Георги Раковски - предвестникът на модерна България“ е публикувана по повод 200 години от рождението на този „мечтател безумен, образ

невъзможен“ - според както патриархът на литературата ни Иван Вазов назовава котленеца. Професорът ни запознава с многоликата му личност на *„интелектуалец, харизматичен водач, организатор, политик, идеолог“*, тъй и с най-разнообразната му деятелност в полза на роду - *„Раковски издава вестници, изследва българската история, език, етнография и фолклор, създава революционна поезия“*, а през 1862 година и Първата българска легия в Белград. Осветена е и дейността му относно просвещението на българския народ - достатъчно е дори да споменем, че е негова е идеята за създаване на Българско книжовно дружество, която се осъществява в Браила едва през 1869-а, две години след неговата смърт. Същото това дружество, вече в София, столицата на свободна България, е преименувано през 1911 година на Българска академия на науките. Впечатляващо!

Със статията *„Левски учи на точна стрелба и на бунт в Каваклия, родното село на писателя Константин Петканов“* на Димитър Шалапатов е почетена 130-годишнината от рождението на големия писател и, както го нарича той, *„пелец на Одринска Тракия“*. Освен че проследява жизнения му път, авторът изтъква участието му в балканските войни като доброволец в Македоно-одринското опълчение и в Първата световна война, заслугите му за укрепване на Тракийската организация като секретар на Върховния тракийски комитет, а по-късно и като председател на Тракийския научен институт. Подчертава значението на огромното му по обем творчество и приноса му в полагане на основите на Института по литература към Българската академия на науките като академик. Любопитни сведения е събрал Шалапатов за самото село, визирайки книгата *„Моят жизнен път“* на Димитър Петканов, брат на писателя, архива на одринския революционер и етнограф Георги Попаянов и други относно: историята, хайдутството, просветното дело, посещението на Васил Левски през 1872-а, Илинденско-Преображенското въстание през 1903-а. За събитията от 1913 година знаем... През 1925-а тамошните власти забраняват със заповед българския език в града и

околностите му, а от 1928 година нататък българският език и българските училища на територията на Турция са забранени със специален закон. Българите от Лозенград са прогонени и градът днес съществува под името Къркларели...

* * *

Поредицата от портрети за видни българи продължава със статията „Димитър Стамболов - живот отдаден на Тракия“ на доц. д-р Георги Граматиков. Покрай живота и дейността на видния родолюбец и поборник, както и на неговия баща Стамбол Димитров и брат Руси Стамболов, разказани изкусно и с вещина, се запознаваме в историята на Ивайловградския пограничен район, която е и трагичната и героична история на южните български предели векове наред... *„Има хора - пише авторът, - които остават в съзнанието на потомството със значимостта и мащабността на цялостната си дейност. Но има и хора, които остават в историята и с по-скромното си присъствие“*. Веднага след това обаче, разкривайки щрихи от живота на Димитър Стамболов, сам той опровергава себе си: *„Това е достатъчно, за да се разкрие както цялата същност на човека, така и същността на неговото време, да се улови ритъмът на епохата, да се очертае значимостта на делата, на които посвещава живота си човек“*.

Щом по делата на човека е възможно *„да се улови ритъмът на епохата“*, значи човекът не отстъпва като величина по нищо на ония със значимата и мащабна дейност. Всеки, който, надраснал личното и користното, прави дори най-нищожното безкористно нещо за отечеството и за другите, е вече личност, **п р и с ъ с т в и е**, Човек с главна буква, един от отечествения пантеон на безсмъртните.

Ефим Ушев ни приобщава към делото на друг родолюбец и просветител в Родопите - Яков Змейкович, родоначалник на българското образователно дело в Златоград. В своя труд „Поглед към темата за последните дни и кончината на Яков

Димов Змейкович и съпругата му Василка“ авторът проследява търсенията си, свързани с датата на смъртта на изтъкнатия родопски възрожденец, за да стигне до окончателния извод, че из сред предположителните 1898, 1910, 1912, 1913 и 1914 години, именно 1910-а е годината на неговата смърт.

* * *

Това са все материали, публикувани към първия раздел „Статии и студии“ на том XI. В същия раздел са включени и краеведско-историческите изследвания „Долен - пътища и мостове от миналото към бъдещето“ на проф. дин Камен Гаренов (отец Петър Гарена), „Хухла - старо българско село в Източните Родопи“ на Василка Ташкова и „Градиво към Тракийското младежко движение в България. Младежко тракийско дружество „Родопска слава“ в Райково (1926-1934)“ на Таня Марева.

В изследването си за златоградското село Долен проф. Гаренов поставя ребром един от вековечните въпроси, свързани с родопските българи - драматичната история на помохамеданчването на една част от тях по време на робството и на приобщаването им към корена в годините след Освобождението, както и съвременните измерения и отзвуци от някогашната трагедия. Поуката (доколкото историята ни учи как да избягваме грешките!) е: да живеем живота си, както ни диктува сърцето, а не политиците или геополитиците, които, както сме се убедили вече и от историята, и от личен опит, всъщност създават проблемите между хората и дилемите на сърцето. На този фон селищната история на Долен прераства в общобългарска и общочовешка история. Защото е история и за отстояване на българщината, но и на нещо много повече - човещината.

Превратната през вековете история на родопското село Хухла, разказана от Василка Ташкова, е не по-малко интересна, а жителите му, преминали през множество изпитания, особено в периода след Освобождението от турско робство до трагичната за българите по тези краища 1913 година, се

сдобиват с мъченически ореол. Неполомен е останал българският дух в селото и околностите му - сигурен знак, че България я е имало, има и ще я има през вековете.

Таня Марева припомня историята и дейността на Тракийското младежко културно-просветно дружество „Родопска слава“ в Райково в периода от 13 март 1926 г., когато е учредено, до 1934-а, когато е закрито по силата на закон, забраняващ партиите и обществените организации в страната. Дружеството е клетчица от Тракийската организация, обединила българите бежанци от Одринска и Беломорска Тракия, останали след Освобождението от 1878 година извън пределите на България, и неговата дейност отразява в умален мащаб дейността на цялата Тракийска организация.

* * *

Отново в раздела „Статии и студии“ четем прелюбопитните изследвания на д-р Йордан Нанчев „Книжовни паметници в Хасково“ и на Златка Михайлова, „Хващам днес перото с неописуема радост..“ (Вести от Свиленградския край на страниците на възрожденския печат), както и статията на д-р Елена Алекова „Стойностен, равновесен, многомерен, енциклопедичен“ за миналия том X на сборник „Тракия“.

Д-р Йордан Нанчев отдавна се е доказал като прецизен изследовател на литературната старина на Хасковския край. Остава само да се възхитим на упоритите му търсения и внимателните му вглеждания в първите и по-нататъшните книжовни паметници по тези места, начинаей от „Празничен миней“ и „Цветен триод“ от XVI век с различни приписки по страниците им, откъдето можем да съдим за селищните истории на тукашните села. Не по-малко интересни са Хасковският псалтир от XVII век, Хасковският препис на Паисиевата „История славяноболгарская“ от по-късно време, Българо-гръцки речник, калиграфски изписан през 1849 година от хасковския учител Захарий Христовулов, и други. Всички тези паметници се съхраняват в Историческия архив на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Но авторът

ни запознава и със старопечатни книги, пазени в различни църковни, обществени и лични библиотеки и в Литературния музей в Хасково, както и с плеядата хасковски обществени дейци и просветители, учители и свещеници, които в трудните времена на робството са били „най-всеотдайните будители и вдъхновители на националния дух и българщината“.

Златка Михайлова припомня интересни сведения във връзка с българския периодичен печат по време на Възраждането и по-специално отражението на случващото се в Свиленград и региона по неговите страници. Любопитни са сведенията за първия български Екзарх Антим I и майка му Гена Нейкова например, както и за възторженото посрещане на Пловдивския екзархийски митрополит Панарет в Свиленград през 1872-а, придружено със слово на главния учител Иван Вазов.

* * *

Вторият раздел на сборник „Тракия“ е онаслобен „Спомени за Тракия и Македония и събития, станали там, от тракийски и македонски българи и техни потомци“ и съдържа един разказ и два спомена. В разказа „Акушерката“ на Кирил Сарджев се увековечава споменът за човеколюбивата и скромна Керана Беделева, бежанка от селото на Капитан Петко войвода Доганхисар, Дедеагачко, готова да се откаже от собствения си живот, за да се помогне при раждането на живот или за да се спаси живот. В „Спомен за село Вруток“ (Гостиварско) на македонския българин Трайко Божков и в „Спомен за село Башклисе“ (Димотишко) на тракиец бежанец Димитър Ангелов е изпята носталгията на двама прокудени от родния край българи. За мен подобен род четива са винаги покъртителни. Нямам думи за тях. Само сълзи. На съпричастие. И съучастие. На болка. Можеш да вземеш фактологията в тях и да напишеш цял роман и дори трилогия. Прочетете ги. Ще ви стиснат за гърлото.

* * *

В третия раздел на сборник „Тракия“ - „Пътеписи“, е публикуван още един отзвук от автопохода по стъпките на

хасковските природолюбители от 1900 година: „От Хасково до Арда - 120 години по-късно“ на д-р Ясен Калайджиев. Впрочем, това беше и първоначалната идея на Димитър Шалапатов - да се отрази автопоходът от колкото се може повече участници. Четейки пътеписа, ще видите от нов ъгъл всичко, което видяхме и преживяхме заедно по време на чудното автопътешествие, инициентирано от Димитър Шалапатов. Д-р Калайджиев, който многократно е минавал по тези места на път за Крумовград в качеството си на представител на фармацевтична фирма, а по-късно и на началник на Акушеро-гинекологичното отделение в тамошната болница, е поставил в своя пътепис съвсем други акценти. И така читателят ще обогати още повече своите впечатления, ще попълни празноти в познанието си за тези краища. Пътеписът на Ефим Ушев „Походът на паметта в Западна Тракия има своите жестоти български „багри“ е посветен на традиционния поход „По стъпките на тракийските мъченици от есента на 1913 година“, финансиран от фондация на името на д-р Димитър Щерев, тракийски българин от село Балъкьой (днес Мелия), баща на д-р Атанас Щерев, който е организатор на тридневното събитие.

* * *

Не мога да не спомена и две статии от последният раздел на сборник „Тракия“ - „Рецензии“, отзива „Имало едно време...“ за романа на писателя от Република Северна Македония Младен Сърбиновски „Шашма“ и лирическият портрет „Пиян от дъждовната музика“ на поета Петър Василев, който ни напусна на 17 март 2020 година. Правя тази уговорка, защото авторът им е отново... моя милост и не бих искала да се мисли, че го правя от нескромност. Просто не би следвало според мен да подмина с мълчание и двата материала заради писателите, за които става дума.

Проф. дин Камен Гаренов (отец Петър Гарена) рецензира студията „Църкви и параклиси на Хасковска духовна околия“ на свещеник Димитър Евтимов, негов някогашен студент в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“, впослед-

ствие завършил Софийска духовна семинария, служещ като енорийски свещеник при храм „Св. Георги“ в Хасково. Авторът е онасловил рецензията си красноречиво - „От доброто намерение към приносния труд“, и е категоричен: *„В лицето на свещ. Димитър Евтимов несъмнено ще виждаме и в бъдеще един надежден църковен изследовател. Положеният труд е съществен принос за „Церкви и Отечеству на ползу“. И най-вече за Хасковската духовна околия“.*

* * *

Най-удивителното е, че и в това издание на „Сборник Тракия“ наглед разноречивите и тематично разнопосочни текстове, написани от различни автори, са свързани помежду си: веднъж - заради присъствието на едни и същи герои, личности, хора; друг път - с това, че повестуват, напомнят, насочват към едни и същи събития, поставят еднозначни въпроси, изтъкват всеобщи, да го кажем, всебългарски проблеми. И то не е повторение, „дъвчене на едно и също“, а, как да го кажа... То е различно виждане, различен ъгъл, различна гледна точка. То е наслагване, надграждане. То е МАГИЯТА НА СБОРНИК „ТРАКИЯ“. Именно МАГИЯТА, която ни събира тук години наред и като автори, и като проникновени читатели.